

DE SALM-SALMWATERMOLEN en ... de SALM-SALMWINDMOLEN

Inleiding

Vandaag worden rond de Salm-Salmwatermolen door de **vzw Laermolen** heel wat activiteiten georganiseerd. Elke tweede en vierde zondag van de maand zijn er openingsdagen van 13.30 u tot 16.30 uur.

"De inkom en de gids zijn gratis. De aankoop van één of meerdere producten van Laermolen helpen ons om het werk voort te zetten."

Ook de **Vlaamse Milieumaatschappij** (vwm.vlaanderen.be) informeert ons:

'De Laermolen: van ruïne tot waardevol erfgoed. De typerende natuur van de Markvallei.'

'Maak kennis met de rivier de Mark' en 'Vistrap maakt de Mark aantrekkelijker voor vissen.'

1. De Salm-Salmwatermolen

Wie van Hoogstraten naar Minderhout gaat of rijdt ziet even voorbij het **Van Aartselaarplein** aan de rechterkant de **Salm-Salmwatermolen**, een goede 100 meter van de weg.

De straat waaraan de molen staat heet dan ook de Molenstraat.

Maar eigenlijk zou die straat beter **'Molens-straat'** heten, met 2 ss-en, want er liggen twee molens aan die straat: als je de eerste **windmolen** voorbijgaat en aan het volgende kruispunt rechtdoor dan kom je 500 meter verder aan een bruggetje over de Mark, bij **de resten van de watermolen**.

Aan de gevel van het gebouw zie je dat er een rad tegenaan geschuurd heeft. Het heeft langs de kant van het water een cirkel getrokken op het gebouw. De rivier De Mark is onder de brug 7 meter breed. De **huidige brug**, met betonnen plaat, is van **1932**. Maar in de dekstenen van van de keermuren van de brug staat '**Anno 1744**'.

De brug en de rest van het molengebouw zijn dus heel oud. Zelfs **nog veel ouder: "van 1744"**.

Onder het bewind van **Jan IV van Kuik**¹, Heer van Hoogstraten, bestonden **de watermolen en de windmolen** al. Want in een document van Jan IV uit **1381** worden beide molens reeds vermeld. De watermolen werd toen al genoemd 'de molen op Laren' of de **Larenmolen** en bestond al een tijd vóór **1381**.

Vroeger mocht alleen de heer van het land molens oprichten. Want hij was als **heer van het land** ook heer van **de lucht** boven het land en van alle **water** op het land.

Zonder zijn toelating mocht niemand gebruik maken van wind- en waterkracht.

Tot rond 1800², de Franse revolutie, waren alle molens eigendom van de adel: de graven en hertogen van Hoogstraten.

Vroeger was de Laarmolen een dubbele molen.

Aan de andere kant van de Mark stond vroeger een zelfde gebouw: **een graanmolen, die was omgebouwd tot olie- of slagmolen**. Die werd gebruikt om olie te persen of eikenschors te malen, dat werd gebruikt om leer te looien. Later werd **die oudste helft aan de kant van Minderhout** weer terug ingericht als **graanmolen**. Aan de kant van Wortel werd een gebouw opgericht dat nu nog bestaat en dat was ingericht als **olie- en slagmolen**.

¹ Zie de artikelreeks over de Heren van Hoogstraten op www.alfonsdesmedt.be.

² Op **14 juli 1789** begon de Franse revolutie die beëindigd werd met de staatsgreep van Napoleon op **9 november 1799**. Op **1 oktober 1795** werden de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik aangehecht bij Frankrijk. Aan de **privéleaves van de adel kwam een einde**, dus ook aan hun grondbezit en molens.

De juiste datum van de oprichting kennen wij niet wel de namen van de **pachters vanaf 1519 en van al de families die er tot 1914 gewoond hebben**. De woning van de molenaars, stond schuin achter de verdwenen molenhelft aan de Minderhoutse kant. Dat huis werd afgebroken. De twee molens werden door een zolder en een breed strodak met elkaar verbonden.

II. De Laarmolen vandaag³

De **Laarmolen** is een watermolen van het **onderslagtype⁴**, die reeds in de **13de-eeuw** vermeld werd en waarvan het gebouw in vakwerk opklimt tot rond **1620**.

Historiek

De naam is afgeleid van **Laren**, in de betekenis van **drassig weiland, lage grond**.

De eerste vermelding van de **molens** is terug te vinden in **1381**. In **1391** nader gepreciseerd als de **watermolens** van de toponiemen⁵ **Ibbrugge** (heden verdwenen) en **Laren** en de **windmolen van Hoogstraten**.

De Laarmolen staat aan de oever van de Mark en was eigendom van de heren van Hoogstraten (13de-eeuw). De Laarmolen werd meermaals omgebouwd van graanmolen tot slagmolen en omgekeerd.

Tot men besloot tot de **bouw van een tweede molengebouw op de linkeroever**.

Het is echter niet volledig duidelijk wanneer precies die ontubbeling plaatsvond. Mogelijk gebeurde dit **tussen 1700 en 1750**.

Een oorkonde van 1405, opgesteld door **Jan van Kuik**, Heer van Hoogstraten, maakt duidelijk dat het een **graanmolen** was die in **1405** al een hele tijd als **oliemolen** werd gebruikt.

De molen werd rond **1580** verwoest en rond **1620** heropgebouwd.

In de **18de-eeuw** was Hoogstraten een Hertogdom. Verschillende gegevens wijzen erop dat de Laarmolen in die tijd een grote bloei kende.

Zo werd de slagmolen na **1700** aangevuld met een graanmolen.

Bovendien werd in de **eerste helft van de 18de-eeuw** de Mark rechtgetrokken zodat het water voortaan over een afstand van 100 meter recht afstevende op de waterraderen.

Een deel van de oude rivierbedding werd tot een spaarbekken omgevormd.

In 1744 werd de brug over de Mark vernieuwd.

Deze datum vindt men nog steeds in de hardstenen blokken die in de muren verwerkt zitten.

Rond 1770 werden heel wat verbeteringen en uitbreidingen aan de installatie aangebracht.

In **1802** werd het gebouw grondig gerenoveerd.

Het was de **laatste fundamentele restauratie van de molen**.

Bij deze restauratie werden 6000 bakstenen, 16 balken, 2000 eiken planken, 250 kilogram nagels gebruikt.

³ Deze tekst werd ter beschikking gesteld door het Agentschap Onroerend Erfgoed Vlaanderen

⁴ Bij **onderslagmolens** stroomt het water onder het rad door. Dit type molen komt vooral voor op de wat grotere beken en kleinere rivieren en is typisch voor waterlopen met een klein verval. We vinden deze molens vrij frequent in de Kempen.

⁵ Toponiem: een **plaatsnaam** (uit Oudgrieks, τόπος = plaats, ὄνομα = naam). De studie van de toponiemen heet de toponymie. Het Belgisch Nationaal Geografisch Instituut definieert een toponiem als **de eigennaam van een geografische entiteit**.

In 1854 werd de molen verkocht ...

WAERSCHOUWINGHE
DAT MEN CORTS NAR NOEN OP DEN 22STE MAAND NOVEMBER TEN HUYZE VAN
N. SCHEPERS, WAGENMAKER EN HERBERGIER
IN DEN DONCK ONDER EEKEREN,
DAT MEN OP DEN 23^{THE}N TOT BRECHT TEN HUYZE VAN JOANNES VANDEN
BROECK EN DEN 24^{THE}N OP HET STADHUIS VAN HOOGSTRATEN ZAL
VERPACHTEN EEN PUBLIEKE WATER- EN WINDMOLEN MET ENIGE HOEVEN
GELEGEN TE HOOGSTRATEN ONDER EEN HERTOOGDOMME VAN HOOGSTRATEN
EN ONDER DE COMPETENTIE/BEVOEGDHEI VAN ZIJNE HOOGHEID DE HEERE
PRICE VAN SALM, HERTOG VAN HOOGSTRATENE, DAARONDER BEGREPEN
RIJKEVORSEL, MEERLE EN MERSPLAS.

.....
WAARSCHUWING

Dat men kort na de middag, op de 22ste van november ten huize van
N. Schepers, wagenmaker en herbergier, in den Donck te Ekeren,
dat men de 23ste te Brecht ten huize van Joannes van den Broeck
en den 24ste op het stadhuis van Hoogstraten zal verpachten
een publieke water- en windmolen met enige goederen gelegen te
Hoogstraten onder het Hertogdom van Hoogstraten van zijne hoogheid
de heere Competente/Bevoegdhe Price van Salm, Hertog van
Hoogstraten, daaronder begrepen Rijkevorsel, Meerle en Merksplas.

Rond 1860 kwam in België een **einde aan de productie van inheemse natuurolie**.

De invoer van aardnotenolie en petroleum verdrong snel het veel duurdere inlandse product. Daarom werd er vooral **schors** gemalen. Toen het aantal leerlooierijen verminderde en ze op het gebruik van andere looistoffen overstapten, was er ook niets meer te verdienen aan het malen van eikenschors.

Het hoeft dus niet te verbazen dat de **erfgenamen van Joseph de Boungne⁶** in **1913** afstand deden van het gebruiksrecht van de molen, hetgeen hen toen **9.000** Belgische frank opbracht. De molen werd enkele jaren later, samen met bijgebouwen en t... op **Nederlands grondgebied**.

De **molen** had voor hem geen enkel nut. Bovendien werd **tijdens de Eerste Wereldoorlog** een deel van de molen door de Duitsers aangeslagen.

Na de oorlog werd het vervallen dak helemaal afgebroken, evenals de voormalige graanmolen op de linkeroever. Ook de sluizen werden afgebroken. Het rechtse molengebouw werd voorzien van nieuwe betonnen pannen. Dit pannendak ligt er nog steeds op.

De molen, samen met de bijgebouwen, verwisselden nog enkele malen van eigenaar.

In **1937** werden ook de hoeve, de schuur en de stallen afgebroken.

Op het moment van de bescherming werd het oude molengebouw enkel nog als bergplaats gebruikt.

Laarhoeve:

Laren werd reeds als toponiem vermeld in **1554** op De Ferraris- en Vander Maelenkaart.

Dit is het "huidige" complex dd. **1933** met integratie van oudere stallen.

Sinds 1995 werd door **de vzw De Laermolen** geijverd om het molenrestant te restaureren tot een werkklare oliemolen. In **2004** werden die werken voltooid.

De gerestaureerde molen werd feestelijk ingehuldigd op 25 april 2004 en kan nu olie slaan met waterkracht.

⁶ **Jozef Antoon Karel Benedictus Deboungne** (Hoogstraten 22 maart 1841-20 maart 1909) was een Belgisch **vrederechter** en **politicus**. Hij was **één jaar burgemeester** van Hoogstraten. Hij nam ontslag nadat hij benoemd werd tot vrederechter. Zijn **vader** was notaris. Zijn **grootvader François**, afkomstig uit Brugge, was van **1818 tot 1830 burgemeester van Hoogstraten**. .

In **2005** kocht de **stad Hoogstraten** de molen van Jozef Vermeiren, die reeds op **29 augustus 2000** een erfpacht had gesloten met de **vzw De Laermolen**. Deze vzw had ingestaan voor de restauratie van het molengebouw en de reconstructie van de **olieslaginstallatie**. De stad sloot met de **vzw De Laermolen** een nieuwe erfpachtovereenkomst voor 99 jaar af.

Beschrijving

De Laermolen is een éénbeukig rechthoekig gebouw, opklimmend tot **circa 1620**. Het is een gebouw op drie traveeën⁷ en anderhalve bouwlaag onder een rond **1920** vernieuwd **schilddak**⁸. **Het gebouw bestaat uit een eikenhouten structuur, die ingevuld is met baksteen.**

Het **rad** bevond zich naast de westgevel. De houten structuur omvat vier restanten van dwarsgebinten. Van deze gebinten ontbreken enkele korbeels⁹. De houten structuur is gedeeltelijk door metselwerk tegen weersinvloed beschermd, deels door middel van baksteen, deels door middel van plavuizen¹⁰.

Dit lijkt er op te wijzen dat de baksteenvulling van later datum is dan de bouw van de houten structuur.

In de westgevel zijn twee bouwfases te onderscheiden.

Op het moment van bescherming was nog niet duidelijk of het deel metselwerk in deze **gevel** naast het rad als **klamp**¹¹ voor de muur staat of een zelfstandige muur is

⁷ **Travee**: een deel van de gevel dat door de gevelindeling als een eenheid is te zien.

⁸ Een **schilddak** of **schildkap** is een daktype dat wordt gevormd door twee driehoekige schilden of dakvlakken aan de korte kant en twee trapeziumvormige schilden aan de lange kant van het gebouw. Het is een aangepast zadeldak. Door aan de korte kanten van het gebouw dakschilden aan te brengen ontstaat deze dakvorm. Door ruime overstekken, waarin meestal de dakgoot is opgenomen, te gebruiken kunnen "natte" muren voorkomen worden. Het schilddak is een daktype met een nok, de plaats waar twee dakschilden elkaar aan de bovenzijde snijden. Meestal hebben de vier dakvlakken dezelfde helling. Soms worden de uiteinden van een schilddak versierd met een **piron**. Een **piron** is een ornament op een markant punt van een bouwwerk, vaak in de vorm van een taps toelopende zuil met een of meerdere bolvormige figuren (**bolpiron**).

Schilddak met piron(nen).

⁹ **Korbeel**: schuin geplaatste balk tussen een horizontale en een verticale balk.

¹⁰ **Plavuizen**: Plavuis is een oude Nederlands benaming voor gebakken klei tegels.

¹¹ Een **klamp-muur** is een muur die voor een andere muur wordt geplaatst en waarbij de stenen op hun smalle kant worden gemetseld. Afhankelijk van hun functie worden klampmuren meer of minder dik gemaakt. De dikte van de muur hangt ook af van de afmetingen van de baksteen waarbij als draagvlak een steendikte van minimaal 65mm wordt aangehouden. De klampmuur wordt vooral gebruikt als **voorzetmuur** of om een muur als geheel dikker te maken en zo een betere isolatie te hebben. Hij komt dus voor een andere muur.

De stijlen staan op **poeren**¹² die afgedekt zijn met hardstenen platen. Deze poeren zijn later opgenomen in de gemetselde muurinvulling.

De **balken** over de gebintstijlen die het langsverband van de structuur vormen, zijn tevens muurplaten.

De **windschoren**¹³ zijn in het muurwerk aanwezig, sommige achter baksteen.

In de **gebintbalk in de westgevel** komt het gesneden **telmerk II** voor, **terwijl alle delen van de vier gebinten van gehakte merken voorzien zijn.**

Er is niet na te gaan of de houten structuur oorspronkelijk voor een molengebouw werd vervaardigd. **Er is geen apart richtingteken**, maar als onderscheid werden de telmerken met een verschillende grootte gehakt.

Deze nummering werd blijkbaar aangebracht bij het oprichten van de dubbele molen.

De dubbele molen moet dan gezien worden als een complex van circa 30 meter, over de rivier de Mark verbonden door een zolder en dak.

Volgens de door de **Hoogstratense Oudheidkundige Kring** samengestelde historische beschrijving zou **de bouw van het tweede molengebouw eerst na 1678 hebben plaatsgevonden.** Indien deze conclusie juist is, dan zou de houten structuur van het huidige gebouw eveneens pas na **1678** opgericht zijn.

De gebinten zijn oorspronkelijk uitgevoerd als **ankerbalkgebinten**. Later werden de pennen naast de stijlen afgezaagd waarmee de ankers vervielen.

(...)

De **toegepaste baksteen** laat geen nauwkeurige datering toe. Waarschijnlijk dateert de baksteen uit de negentiende eeuw, maar kan ook uit de achttiende eeuw dateren.

¹² Een **poer** is een ondersteuningsconstructie van metselwerk of beton.

¹³ **Windschoor**: moet in de constructie van een dakkap de druk opvangen die de wind uitoefent op kap.

¹⁴ **Diefijzers**: spijlen of metalen traliestaven.

¹⁵ Een **lager** is een machineonderdeel waar een as indraait.

De **poort in de zuidgevel** werd in de 20ste-eeuw aangebracht.

De twee delen van de eikenhouten latei werden buiten en binnen tegen de gebintstijlen aangebracht. De **poort in de oostgevel** werd eveneens later aangebracht.

De **lateien¹⁴ en dorpels van de vensters** zijn van hardsteen, maar deze zijn niet allemaal meer aanwezig. Hiertussen hebben **diefijzers¹⁵** met vierkante doorsnede gestaan. In de noordgevel werden de vensters verkleind tot ovale vensters en in de zuidgevel werden de onderste gedeelten van de vensters met baksteen dichtgezet. De ramen zijn van recente datum. Het oostelijke venster in de zuidgevel had geen hardstenen dorpel, hier is wel nog een halfsteense rollaag aanwezig.

De huidige schildkap wordt gedragen door twee spanten, geplaatst op de middelste gebinten. De gehele kapconstructie dateert vermoedelijk van omstreeks **1914**.

De kap is gedekt met betonpannen.

Olieslagerij

Van het oorspronkelijke molenwerk zijn de volgende sporen nog aanwezig: lagersteen van de as (dit wil zeggen de as waarop het watterrad bevestigd was), lagersteen van een juist boven de gebintbalken gelegen horizontale as, aanwijzing van **het lagerpunt van deze as¹⁶** op gebintbalk, restant van de lagering van de steenspil aan de oostelijke zijkant van gebintbalk. Dit laatste bepaalt het hart van de steenspil.

¹⁴

¹⁶ Een **as of spil** is in het algemeen een rechte lijn waaromheen iets anders draait. In de praktijk is een as bijvoorbeeld een cilindervormig voorwerp, meestal van metaal, dat bedoeld is om te roteren in een lager (asblok, kussenblok, draagpot).

Ten tijde van de verkenning naar aanleiding van de beschermingsprocedure werd het **bakstenen fundament** van het slagblok vrij gelegd. Dit bevindt zich in de travee tussen de gebinten. Gezien de diepte waarop het fundament zich bevindt moet aangenomen worden dat hierop een hardstenen plaat of blok geplaatst was.

In de buitenzijde van de westgevel is een slijtagespoor van het waterrad zichtbaar. Dit maakte het mogelijk de **grootte van het rad** te bepalen. Hoogstraten

De Oudheidkundige Kring berekende de diameter op 5 meter.

De zogenaamde "Pegelbrug" van **1744** werd in **1931** vervangen door de huidige brug met betonnen dek, stalen liggers en ijzeren leuning.

De Salm-Salmwindmolen¹⁷

De **Salm-Salm Windmolen** is een **maalvaardige windkoren**molen.

Het is de **tweede molen** op deze plek. Hij werd in **1907** opgericht nadat de vorige **houten** molen, bij een storm, was omgewaaid.

De **eerste** hier bekende **windmolen** kwam er in **1571** toen er een nieuwe molenberg met standaardmolen werd opgericht. In Hoogstraten bevonden zich toen al meerdere watermolens.

De nieuwe molen werd uitgebaat als **banmolen¹⁸** van de heer van Hoogstraten en werd in **1854** aan **Jan Frans Van de Mierop** verkocht. Het was zijn zoon, **Frans Van de Mierop**, die in

¹⁷Tekst overgenomen van Agentschap Onroerend Erfgoed (AOE).

¹⁸ Een banmolen was een molen waar de boeren verplicht waren hun graan te laten malen.

1902 de stenen molen liet oprichten ter vervanging van de door storm vernielde houten molen.

Bij de bouw werden enkele onderdelen van de houten molen hergebruikt, onder meer het **vangwiel uit 1834**. Hij liet ook een **gevelsteen** met inscriptie "*F.V.D. Mierop / Praline Mathilde / 6 april 1902 / 9 mei 1902*" in de gevel van de romp plaatsen.

In **1912** werd de molen aan **Jozef Janssen-Rommens** verkocht.

Er is maar één vermelding van de ravage aan de molen namelijk dat hij in **1943** twee wieken verloor. Tot **1968** bleef hij in bedrijf.

De molen was in het bezit van de **familie Janssen-Rommens** tot de maaldersgast Frans Verschueren hem op **18 juni 1969** kocht met de bedoeling hem af te breken. Dit gebeurde echter niet en hij verkocht de Salm-Salm Molen in **1971** aan Dr. Van der Pas. Twee jaar later, in **1973**, werden de molen en het omliggende landschap erkent als erfgoed. De molen werd **1975-1976** grondig gerenoveerd en de molenberg en de romp van de molen kregen een woonbestemming.

In **2006** gaf de gemeente een **bouwvergunning** af voor een villa op een deel van het beschermde erf.

Restauraties en onderhoud

Werkzaamheden om de grootste problemen te verhelpen en de eerste restauratiefase werden in 1974-1975 en 1983 uitgevoerd. De tweede fase, waarin de woning werd uitgebreid tot in de molenbelt, vond plaats in 1988-1889. In 1995-1996 werden de kap, staart, spruiten, schoren, het kruiwerk en het loop- en luikwerk gerestaureerd.

Hierna was de molen weer maalvaardig.

Wies Jespers